

ДО ПИТАННЯ ГЕНЕЗИ ІДЕЇ РІВНОСТІ В ПРАВІ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Стаття присвячена філософсько-правовому дослідженню генези ідеї рівності в праві. Доведено, що у сучасній філософії права панує ліберальний підхід до ідеї рівності, відповідно до якого люди розглядаються рівними у своїх правах.

Ключові слова: *рівність, рівність у праві, свобода, справедливість.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства особливої актуальності набуває питання рівності у праві. Право, як цінісно-нормативний регулятор, що визначає межі поведінки людини, одночасно визначає також параметри реалізації ідеї рівності. В основі ідеї рівності лежить не абсолютна, а відносна чи формальна рівність автономних та вільних людей, що ґрунтується на єдиних правових, моральних та інших соціальних нормах. З моральної точки зору формальна рівність реалізується через правило ставитись до інших так, як би людина хотіла, щоб ставились до неї, яке має універсальний характер і вимагає однакового ставлення до людей, незалежно від їх особливостей.

Стан дослідження. На думку І. Кального, визнання різних людей формально рівними є «рівнозначним визнанням їх рівної правоздатності як можливості, яку один індивід може реалізувати, а інший і не намагається цього зробити. Іншими словами, право є рівним для різних людей формальним шляхом до набуття благ, а не роздача цих благ порівну кожному». [1, с. 31] Тому підтримуємо думку О. Грищук, що існування принципу формальної рівності гарантує статус права як регулятора суспільного життя людей, а відсутність формальної рівності свідчить про відсутність права [2, с. 116].

З точки зору права, рівність передбачає однакові можливості (права і свободи) та обов'язки для всіх людей. На відміну від фактичної рівності, правова рівність полягає у рівності перед правом. Формування ідеї рівності у суспільстві та праві включало і продовжує включати низку важливих чинників, серед яких можна виділити історичні, культурні, релігійні, економічні, політичні та інші. Однак у всі часи і донині право визначається змістом ідеї рівності, а також тією мірою свободи і справедливості, яку вона визначає. Крім того, розвиток ідеї людської рівності також тісно пов'язаний з розумінням природи лю-

дини. Тому слушною є думка С. Рабіновича, що рівність людей слід розглядати через призму природи людини, у поєднанні з природним правом та правами людини [3, с. 7].

Також підставною вбачається думка Н. Мельничук, що «определення идей, що є провідними постулатами природного права (як от справедливість, свобода, рівність), неможливо дистанціюватись від соціальних детермінант» [4, с. 14], оскільки саме вони визначають характер права, яке повинно служити втіленню добра, обмеженню й виправленню зла і зумовлюватися справедливістю. Це є по суті продовженням ідеї В. Соловійова, що «свобода, рівність і справедливість становлять у такий спосіб саму суть ідеї права» [5, с. 500].

Рівність і нерівність В. Бачинін визнає засадничими принципами суспільних відносин, що є традиційними для історії всієї світової цивілізації. Суспільство вчений розглядає не як однорідну масу, оскільки «в ньому завжди є присутні диференціюючі ознаки, яких є достатньо багато і які можуть проявлятися за різноманітними підставами, демонструючи свої позитивні та негативні функції. Нерівність, взята сама по собі, впливає з такої об'єктивної характеристики всього існуючого як його ієрархічність, котра передбачає взаємозумовленість різних рівнів системи» [6, с. 685].

Нерівність, на думку вченого, є фактором, що обумовлює місце людини в ієрархічній структурі суспільства, і може бути декількох видів, зокрема: природна нерівність (зумовлена фізіологічними, соматичними, психофізичними особливостями людей); соціальна нерівність (виникла разом з розвитком цивілізації, має різноманітні форми і проявляється в різних сферах суспільного життя); культурна нерівність (люди відрізняються між собою за характером потреб, талантами, типами світогляду, ідеологічними переконаннями, релігійними віруваннями) [6, с. 686].

Таким чином, абсолютна рівність є неможливою, оскільки суперечить природній, соціальній та духовній сутності людини. Однак відносна (формальна) рівність існує, і потреба в її існуванні не викликає заперечень. «Таке розуміння рівності має універсальний характер і вимагає однакового відношення до людей, незалежно від їх особливостей та характеристик. З правової точки зору рівність передбачає однакові можливості – права і свободи, а також однакові обов'язки для всіх людей та соціальних груп» [2, с. 118].

Метою даної статті є філософсько-правове дослідження генези ідеї рівності в праві.

Виклад основних положень. Прагнення до рівності закладене глибоко в сутності людини, воно так чи інакше виявлялося в різні періоди історії. Однак і нерівність супроводжувала історію соціуму, так стародавні суспільства будувалися на основі соціальної нерівності, яка базувалася на уявленнях про світобудову, в якій боги встановили певний порядок суспільного життя, відмінний від природного порядку. Зокрема в Античності уявлення про рівність базувалися на двох протилежних концепціях сутності людини: одні мислителі вважали, що людина є природною істотою, а нерівність у суспільстві походить від природного порядку, який встановлено богами (яскравим виразником таких поглядів були Платон та Арістотель, який обґрунтовував нерівноправність етносів, що випливає з соціальної нерівності людей; інші мислителі, погляди яких не були поширеними в античній Греції, відстоювали рівність людей (зокрема софіст Антифонт говорив про природну рівність людей, про те, що потреби людей від природи однакові, всі дихають ротом і їдять за допомогою рук).

Протилежністю позиції нерівності людей став християнський світогляд. У християнстві заперечувалась нерівність між людьми, оскільки рівність людей має божественну природу, тому є істинною. Так, на думку А. Гончарової, «Ідея християнської справедливості – це ідея рівності, але не в античному її розумінні, де зрівнюванню (геометричному і арифметичному) підлягав весь матеріальний світ навколо людини, а значно глибша, оскільки християнство насамперед говорить про рівність духову і вже потім про рівність майнову» [7, с. 38]. Дослідниця ілюструє свою позицію за допомогою викладу причинно-наслідкового зв'язку: всі люди наділені душею; всі душі мають рівне право на порятунок, але для цього всім їм потрібно звільнитися від кайданів земного матеріального буття; у когось ці кайдани важчі і більші, а у когось менші, що ставить душі в їх праві на порятунок у нерівне стартове положення; відтак, з метою реалізації спільного для всіх людей інтересу порятунку душі необхідно встановити на землі загальну матеріальну рівність – така, основна максима християнської соціальної справедливості.

У Біблії в посланні св. Павла до Галатів сказано: «Нема юдея, ні грека; нема раба, ані вільного; нема чоловічої статі, ані жіночої, – бо всі ви один у Христі Ісусі!». Щодо цього М. Бакунін писав: «Великою заслугою християнства було проголошення людяності, рівності всіх людей перед Богом. Але як воно проголосило це? На небесах в майбутньому житті. До того ж ця майбутня рівність знову ж таки неправдива, адже як відомо, кількість обраних є дуже обмеженою. Відповідно,

так звана християнська рівність тягне за собою привілей кількох тисяч обраних божою милістю на мільйони відкинутих» [8, с. 501]. Протилежної думки дотримувався В. Соловійов, який вважав, що рівність може бути реалізованою лише в християнстві [9, с. 279]. На нашу думку, це твердження є цілком прийнятним, адже, як справедливо зазначила О. Гришук, «християнство вчинило переворот у ставленні до людини, проголосивши рівність людей перед єдиним Богом, незалежно від соціального положення і національності» [2, с. 21].

Новий час у Європі був епохою буржуазних революцій і наступного розвитку капіталізму на основі промислових та політичних перетворень. Його початок Нового часу пов'язаний із формуванням ідеології Просвітництва, яке інтелектуально підготувало буржуазні революції. Ідеологія засновувалася на переконанні у здатності людського розуму пізнати діючі у світі закони і змінити всю систему суспільних відносин. Філософсько-правова думка починає приділяти велику увагу проблемі індивіда як громадянина і характеру його взаємовідносин з державою. Мислителі Просвітництва проголосили гасло справедливого суспільства «свобода, рівність, братерство». Аналізуючи розвиток ідеї правової рівності в епоху буржуазних революцій, слід зауважити, що рівність почали розуміти насамперед як рівність можливостей (формальну рівність), тобто як ідею, згідно з якою кожній людині мають бути гарантовані однакові можливості досягти успіхів у житті.

В епоху Нового часу свобода починає набувати нормативного характеру і розуміється мислителями як «усвідомлена необхідність». Локк, як це зробив до нього Гоббс і після нього Ж.-Ж. Руссо, припускає природний стан, в якому жили люди, не знаючи ні законів, ні суспільних установ. Такий природний стан не є станом боротьби, як це уявляв Гоббс, і не дикий стан, яким його вважав Руссо, – це стан свободи, котра не обмежена нічим, і є станом абсолютної рівності між людьми. Свобода розглядається Локком як природний стан, оскільки людина народжується істотою вільною, так само як вона народжується й істотою розумною. Таким чином, свобода є однаковою для всіх, вона існує тому, що немає законів, які обмежують її та встановлюють правила користування нею. Тобто якщо люди за своєю природою є вільними, то всі вони за природою рівні між собою за правом, хоча можуть бути і не рівні за силою. На його думку, свобода і рівність є умовами, на яких ґрунтуються права людини [10, с. 79].

У період німецької класичної філософії значний внесок у розвиток поняття рівності вніс Еммануїл Кант. Філософ стверджував, що

законодавча влада повинна виражати єдину волю народу, і це забезпечить свободу, рівність і незалежність всіх громадян у державі. Громадяни як активні, так і пасивні (наймані робітники, ремісничі, підмайстри, жінки, слуги і взагалі всі ті, хто отримує засоби для існування, лише виконуючи розпорядження інших, тобто не є самостійними) мають бути вільними і рівними з іншими у своїх громадянських правах, оскільки є людьми, і ніхто не повинен заважати їм піднятися до становища активних громадян [11, с. 197] Рівність кожного з кожним як підданих виражається такою формулою: кожен член спільноти має стосовно іншого примусові права, які не розповсюджуються лише на главу спільноти (тому що він не її член, а творець чи охоронець); лише глава має право примусу, сам не підкоряючись ніякому примусовому закону. З цієї ідеї рівності слідує, що кожен член спільноти мусить мати можливість досягнути в ній того стану, якого він здатен досягти завдяки своєму талантові та особистим якостям. Всі інші піддані не повинні стояти йому поперек дороги зі своїми спадковими перевагами (як перевагами певного стану), щоб навіки тримати його і його потомство на нижчій ступені [12, с. 304].

Георг Гегель обґрунтував формальну, правову рівність людей. Виділяючи три основні форми конкретизації поняття свободи і права: абстрактне право, мораль і моральність, філософ стверджував, що у сфері абстрактного права воля безпосередня, це право абстрактно вільної особи для себе. Визначеність свободи волі постає тут як самосвідомість про себе як абстрактного і вільного «я». Така одинична воля є особою: «будь особою і поважай інших як осіб». Особа може дати собі наявне буття в речах, тобто мати власність, однак буття в речах є випадковим і неадекватним свободі. Гегель обґрунтовує формальну, правову рівність людей: люди рівні як вільні особи, рівні в однаковому праві на приватну власність, але не в розмірі володіння власністю. Вимога ж фактичної рівності розглядається ним як нерозумна точка зору [13, с. 82].

Фрідріх Ніцше виступав із запереченням правової рівності з позицій аристократичних уявлень про свободу як право найкращих, найсильніших на свободу і свавілля. Нерівність прав він вважає умовою того, що існують права. Право є взагалі перевагою. Кожен вид буття має свою перевагу. «Неправда ніколи не полягає в нерівних правах, вона полягає у вимогах на рівні права». Справедливість же полягає в тому, що люди не рівні, і правова справедливість, таким чином, виходить з принципу нерівності правових вимог різних індивідів – в залежності від того, чи відносяться вони до сильних, аристократичних вер-

хів, або представляють собою ординарні «нулі» натовпу, які знаходять свій смисл у служінні «вождям» і «вівчарам» стада [14, с. 367].

У середині XIX ст. у європейській політико-правовій думці почалося формування марксистського політичного і правового вчення. Марксизм обґрунтовував ідею майнової рівності теорією надлишкового продукту і необхідністю справедливого його перерозподілу. На думку Маркса, реалізація співвідношення індивідуальної та державної власності дозволить розв'язати проблему волі народів і рівності людей. Відповідно до його уявлень, свобода не стільки у праві «мати», а і праві «бути», існувати «за здібностями», тобто розвиватися, самореалізуватися відповідно до індивідуального покликання і особистого дарування. Але таке право умовою життя людини одночасно робить людей як вільними, так і рівними одна одній. Одержуючи можливість жити «за здібностями», люди цим самим опиняються у рівному становищі перед своєю людською природою. Отже, мати «за працею» чи «за потребами» та жити «за здібностями» – це дві різні формули людської життєдіяльності, зумовлені дистанцією між приватним існуванням людини та її буттям вільної індивідуальності. Проходження цієї дистанції змінює становище людини стосовно власності, всім досягненням матеріальної й духовної культури [15, с. 127].

Сучасне розуміння ідеї рівності ґрунтується на ідеї природного права, тлумачення якої істотно відрізняється від розуміння епохи антифеодальних революцій, поглядів на людину як носія природних прав. Так, на протигагу доктринам минулого, філософія права XX століття розглядає людину не як відособленого індивіда, а як учасника різноманітних суспільних зв'язків. Абсолютним природним правом оголошується начало справедливості, «природним правом зі змінним змістом», яке включає моральні й духовні цінності конкретного суспільства чи народу. Це начало почало сприйматися як вимога справедливості й відповідного застосування права до цінностей існуючого суспільства. В даному історичному періоді існує думка про те, що не можна заперечувати природне право, якщо бачити в ньому й критерій для права позитивного як керівництва законодавцю. Крім того, вчення про природне право у XX ст., розвиваючи традиції філософського осмислення права, утворило кілька філософських течій – неокантіанство, неотомізм, персоналізм та інші, які зближуються в його трактуванні [16, с. 429].

Зокрема пошук підстав справедливого суспільства і постановка проблеми обґрунтування моралі, виходячи з поняття раціональності,

стали головною темою філософії Джона Роулза. У своїй теорії справедливості вчений пов'язує справедливість із формальною рівністю. «Всі первинні суспільні блага – свобода і можливості, доходи і багатства, а також умови самоповаги – мають бути розподілені порівну, якщо тільки нерівний розподіл яких-небудь, або всіх цих благ не служить благу найменш процвітаючої частки суспільства». Із спільної концепції далі виводяться два конкретніші принципи справедливості: кожен індивід повинен володіти рівним правом відносно спільної системи рівних основних свобод, які співвідносяться зі свободою всіх; соціальна та економічна нерівність має бути організована таким чином, щоб вони одночасно: служили благу найменш процвітаючої частки суспільства у відповідності з принципом справедливих заощаджень; позиції і посади, відкриті для всіх при умові чесної рівності можливостей [17, с. 201].

Роулз пропонує також два правила пріоритету. Перше правило пріоритету стверджує, що перший принцип справедливості має лексичний пріоритет у порівнянні з другим. Це означає, що він має бути задоволений раніше, ніж другий. Друге правило пріоритету встановлює пріоритет між двома частками другого принципу. Принцип чесної рівності можливостей має пріоритет у порівнянні з принципом відмінності. Перший означає, що свобода не може бути куплена ціною добробуту. Свобода може бути обмежена тільки в ім'я самої свободи. Наприклад, свобода преси може бути обмежена для того, щоб добитися неупередженого суду [18, с. 137].

На думку С. Боднара, сучасна філософія ототожнює дихотомію «рівність – нерівність» зі суперечністю «природне – штучне». Соціальні факти демонструють близькість нерівності до природного, а рівності – до штучно створених відносин, що підтверджує самовідтворення нерівності у будь-яких соціокультурних системах, легкість і постійність, з якими нерівність встановлюється у глобальних суспільних формаціях, а також багатоаспектність проблем реалізації принципу рівності. Таким чином, сучасне розуміння концепту «рівність» трактується як прояв незалежності й оцінюється сучасною правосвідомістю як обставина, що надає нормативного змісту реалізації самостійності суб'єкта права. «Від держави ж вимагається не тільки подолання юридичних перешкод до розвитку принципу рівності, а й створення конкретних можливостей для найширшого його прояву» [19, с. 153].

Особливе місце в розвитку прав і свобод людини посідає міжнародне право. Ідеї непорушності прав і свобод, їх рівності та невід'ємності відображають прагнення людства до співіснування, засно-

ваного на принципах справедливості, гуманізму, рівності та демократизму. Проте існує проблема стосовно встановлення природи даних прав та їх змісту, що зумовлюється твердженням про те, що держави з різним соціально-економічними системами не в змозі виробити універсальне поняття прав та свобод людини в зв'язку з існуванням відмінностей в соціальних умовах та деформацією в ході історичного розвитку [20, с. 3–9].

Висновки. Рівність є постійно змінюваним суспільним явищем, у ході історичного розвитку сформувалися декілька значень даного поняття. Перше значення рівності випливає з тези «Бог створив людей рівними, відповідно і всі повинні отримувати однакове» і виражає початкове бачення рівності, не враховуючи індивідуальності кожної людини, та зводить ідею рівності до «рівності потреб». Наступний підхід у визначенні рівності полягає в тому, що кожна людина має рівні стартові можливості і, використовуючи свої інтелектуальні можливості, може досягнути відповідного життєвого рівня. Третій підхід – ліберальний, відповідно до якого люди є рівними виключно в своїх правах та рівні перед законом. Хоча в реальному житті досягнути ідеальну рівність прав та рівності перед законом неможливо, однак у філософії права сьогодні даний підхід розглядається як найбільш обґрунтований.

1. Кальной И. И. Философия права: учебник / И. И. Кальной. – СПб: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – 259 с. – С. 31.

2. Гришук О. В. Людська гідність у праві: філософські проблеми / О. В. Гришук. – Л.: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2007. – 428 с. – С. 116.

3. Рабінович С. З історії античного праворозуміння: вчення ранніх стоїків та епікурейців про природну справедливість / С. Рабінович // Юридична Україна. – 2006. – №10 (46). – С. 3–7.

4. Мельничук Н. Ю. Дискурс «злочину» та «покарання» у контексті класичної філософської парадигми: монографія / Н. Ю. Мельничук. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2006. – 328 с. – С. 14.

5. Соловьев В. С. Право и нравственность: Очерки из прикладной этики. – Собр. соч. / В. С. Соловьев. – М., 1988. – Т. 7. – С. 499–503.

6. Бачинин В. А. Энциклопедия философии и социологии права / В. А. Бачинин. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2006. – 1093 с. – С. 685.

7. Гончарова А. Н. Проблема согласования общественных и личных интересов в философии Античности и Средневековья / Проблема согласования

общественных и личных интересов в процессе построения гражданского общества: монография / А. Н. Гончарова. – Красноярск, 2001. – С. 38.

8. Бакунин М. А. Избранные философские сочинения и письма / М. А. Бакунин. – М., 1987. – С. 501.

9. Исаев И. А. История политических и правовых учений России XI–XX вв. / И. А. Исаев, Н. М. Золотухина. – М., 1995. – С. 279.

10. Франк А. Д. Философия уголовного права в популярном изложении // Философия уголовного права / под. ред. проф. Ю. В. Голика. – СПб.: «Юридический центр Пресс», 2004. – 348 с. – С. 79.

11. Світова класична думка про державу і право: навч. посібник / Є. Ф. Безродний, Г. К. Ковальчук, О. С. Масний. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 400 с. – С. 197.

12. Антология мировой правовой мысли: в 5 т. – Т. III: «Европа. Америка: XVII–XX вв.» / Рук. научн. проекта Г. Ю. Семигин. – М.: Мысль, 1999. – 829 с. – С. 304.

13. Нерсесянц В. С. Гегелевская философия права: история и современность / В. С. Нерсесянц. – М.: Наука, 1974. – 287 с. – С. 82.

14. Ницше Ф. Человеческое, слишком человеческое; Весёлая наука; Злая мудрость: сборник / пер. с нем.; худ. обл. М. В. Драко. – Мн.: ООО Поппури, 1997. – 704 с.

15. Райко Р. Лібералізм, марксизм, держава // Від плану до ринків. Майбутнє посткомуністичних республік / Р. Райко. – М., 1993. – С. 270.

16. Нерсесянц В. С. Общая теория государства и права: учебник для юрид. вузов и фак. / В. С. Нерсесянц. – М.: Норма, 2001. – 552 с.

17. Роулз Дж. Справедливість як чесність: політична, а не метафізична // Лібералізм. Антологія / Дж. Роулз. – К., 2002. – 1122 с.

18. Барбежкина З. А. Справедливость как социально-философская категория / З. А. Барбежкина. – М., 1983. – 203 с.

19. Боднар С. Б. Рівність як категорія філософії права: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права». – Чернівці, 2009. – С. 173.

20. Гришук О. Принципи співвідношення міжнародного та внутрідержавного права щодо прав людини / О. Гришук // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Випуск 42. – 2006. – С. 3–9.

Бокало Н. И. К вопросу генезиса идеи равенства в праве: философско-правовое измерение

Статья посвящена философско-правовому исследованию генезиса идеи равенства в праве. Доказано, что в современной философии права господствует либеральный подход к идее равенства, согласно которому люди рассматриваются равными в своих правах.

Ключевые слова: равенство, равенство в праве, свобода, справедливость.

Bokalo N. I. The problem of genesis of the idea of the equality in law: philosophical and legal dimension

The article deals with the philosophical and legal study of the genesis of the idea of the equality in law. It is proved that in the modern philosophy of law prevails liberal approach to the idea of the equality, according to which people are considered equal in their rights.

Key words: *equality, equality in the law, freedom, justice.*

Стаття надійшла 17 червня 2013 р.

УДК 340.12

Г. С. Боровська

**«РОСІЙСЬКА ІДЕЯ»
У ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОМУ ВИМІРІ
(за М. О. Бердяєвим)**

Пропонується одна з головних тем спадщини великого російського мислителя М. О. Бердяєва (1874–1948) – «російська ідея» у філософсько-правовому вимірі. «Ідея» розглядається як персоналістична модель «осьового» часу срібного віку Росії та подається в контексті проблем історіософії правових цивілізацій та філософії природного права.

Ключові слова: *російська ідея, «осьовий час», «осьовий соціум», «осьова» особистість, «осьова» ментальність, «осьова» соціально-правова реальність, персоналістична правова модель.*

Постановка проблеми. «Російська ідея» у філософсько-правовому вимірі відповідає пошукам правової моделі російського православного соціуму на зламі століть та інтеграції (входження) Росії до світового цивілізаційного простору.

Східнослов'янська, російська дійсність від середини XIX ст. до приходу влади більшовиків увійшла у світову історію «срібним віком», який підставою вважали «осьовим часом» східнослов'янської цивілізації. Цінність праць М. О. Бердяєва полягає в тому, що дає можливість вибудувати філософсько-правову парадигму «осьового часу» російського соціуму.

«Осьовий час» є епохою формування філософсько-правової свідомості, його складниками і ознаками є співіснування «осьового» соціуму, «осьової» особистості, «осьової» ментальності та творення «осьової» морально-правової реальності [1, с. 174–184]. Принципова